

Izvorni znanstveni rad
UDK 323.17(497.1)"1914/1918"

Geneza jugoslavenske ideje i pokreta tijekom prvog svjetskog rata

LIVIJA KARDUM

*Fakultet političkih nauka u Zagrebu**Sažetak*

Prvi svjetski rat pružio je konačnu šansu Južnim Slavenima da realiziraju svoje nacionalne težnje u vidu stvaranja zajedničke države svih Južnih Slavena, i onih iz Austro-Ugarske i onih izvan nje. Put k tom cilju bio je trnovit što zbog nesuglasica između samih Jugoslavena na koji način provesti ujedinjenje, što zbog politike velikih sila, koje usprkos svim proklamiranim načelima nisu vodile računa o interesima malih naroda.

Jugoslaveni u Austro-Ugarskoj u toku rata nisu se uspjeli izboriti za međunarodno priznanje i za status savezničkog naroda Antante pa je njihov teritorij na istočnoj jadranskoj obali bio podvrgnut, po želji Italije, iznimno teškim uvjetima primirja. Da bi izbjegla grabež susjednih država, Italije i Mađarske, kojem se bez vlastite vojske nije mogla oduprijeti. Država SHS bila je prisiljena na brzo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, što je rezultiralo dalekosežnim posljedicama u političkom životu nove jugoslavenske države.

1. Stvaranje Jugoslavenskog odbora i politika srpske vlade

Ideja o ujedinjenju Južnih Slavena seže još u 19. stoljeće i usko je povezana, s jedne strane, s borbom za oslobođenje od Otomanskog Carstva, a s druge strane s borbom protiv Habsburgovaca. Isprva se nacionalno osjećanje Južnih Slavena, kao i kod drugih evropskih naroda, manifestiralo uglavnom na književnom i intelektualnom polju da bi početkom 20. st. jugoslavenstvo postalo baza i za političku suradnju Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim tek ratni sukob takvih razmjera i posljedica kao što je to bio prvi svjetski rat, mogao je Južnim Slavenima pružiti šansu za realizaciju svojih nacionalnih težnji, ali to je i vrijeme kad su problemi s kojim su jugoslavenski narodi, na žalost, kao s teškim bremenom ušli u zajedničku državu, poprimili prepoznatljiv oblik.¹

Odmah nakon izbijanja ratnog sukoba, Srbija je sve svoje snage usredotočila na obranu svog državnog teritorija, ali je već u prvoj izjavi vlade i u govoru prijestolonasljednika Aleksandra ipak spomenuta »Srpska Bosna i Hercegovina«

¹ Ivo J. Lederer: »Yugoslavia at the Paris Peace Conference«, A Study in Frontiermaking, Yale University Press 1963. str. 3—4

i jauci što dopiru iz Banata, Bačke, Slavonije, Srijema i Dalmacije. Do kraja 1914. g. srpska vlada je već imala jasno formulirane teritorijalne ciljeve prema kojim bi u okviru nove srpske države ušli čitav Banat, Bačka, Baranja do Pečuha i Kranjska i Koruška do Celovca. Granica prema Italiji išla bi sredinom Istre,² a sva istočnojadranska obala s otocima također bi pripala novoj srpskoj državi.²

Istovremeno dok je Srbija uobličavala svoje ratne ciljeve, ugledni hrvatski emigranti Ante Trumbić, Frano Supilo i Ivan Meštrović obišli su u Rimu francuskog, britanskog i ruskog ambasadora s molbom da Antanta ne popušta talijanskim zahtjevima prema istočnojadranskoj obali, jer to područje naseljavaju isključivo Slaveni. Ne znajući još ništa o tajnim pregovorima Antante o ulasku Italije u rat, hrvatske emigrante uznemirilo je prvenstveno pisanje talijanskog tiska o pravu Italije na Istru, Trst, Zadar, Rijeku i Dalmaciju. Nisu naišli na razumijevanje ambasadora Antante, ali su saznali veoma važnu stvar, a to je da se razmatra mogućnost autonomne ili slobodne hrvatske i slovenske države nasuprot Srbiji.³ To se izravno kosilo s idejom ujedinjenja svih Slavena u jednu državu, za koju su se Trumbić, Supilo i Meštrović zalagali, pa su zato odlučili da se hitno formira jedno reprezentativno emigrantsko tijelo koje bi propagiralo tu ideju i sprečavalo sve pokušaje da se jugoslavensko pitanje samo parcijalno riješi. Bilo je to potrebno kako zbog Antante, tako i zbog Srbije ne bi li je se potaklo da se bori za oslobođenje svih jugoslavenskih krajeva. I srbijanskoj strani je bilo u interesu da ideju o stvaranju slobodne Hrvatske i Slovenije eliminiše iz Antantinih kombinacija, ali i kod samih Hrvata i Slovenaca, jer bi stvaranje jedne takve državne ili poludržavne tvorevine — prema predsjedniku vlade Nikoli Pašiću — onemogućilo ujedinjenje srpskog naroda i stvaranje Velike Srbije. Pašić je zato podržao inicijativu za osnivanje reprezentativnog emigrantskog tijela koje bi propagiralo ideju ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca iz Austro-Ugarske sa Srbijom, ali bi samo formalno prema vani djelovalo samostalno, a faktički bi bilo u uskoj vezi sa srpskom vladom i njezinom politikom, koja ide za tim da buduća država mora izrasti iz Srbije i nastaviti se na srpski suverenitet, te da se Hrvati i Slovenci trebaju sa Srbima stopiti u jedan narod. Pašić i radikalni pravci su, naime, smatrali da bi nova država trebala biti jedinstvena i jugoslavenska ili eventualno Srpsko-Hrvatska, dakle centralistička i unitaristička, u kojoj bi se doduše čuvale nacionalne osobine svakog plemena, ali bez posebne organizacije u tom smislu. Hrvatima bi se mogli dati samo oni ustupci koji ne kvare jedinstvo države i ne otežavaju konačnu kristalizaciju jedne jedinstvene nacije. A i ti ustupci bili bi samo formalni i privremeni, npr. da se u nazivu države spomene i hrvatstvo, da se po potrebi kralj kruni i hrvatskom krunom, da se u amblemima izrazi hrvatska historijska individualnost, kao i da se osigura ravnopravnost religija i pisama. Ali o svemu tome odlučila bi tek velika narodna skupština, gdje bi se u krajnjem slučaju mogla povesti rasprava o potrebitosti pokrajinskog hrvatskog sabora. Slovencima bi se dale slične pogodnosti uz garanciju upotrebe njihova jezika.⁴

² Dragovan Šepić: »Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918«, Zagreb 1970, str. 9—12

³ Dragovan Šepić: navedeno djelo, str. 21—22 i Milada Paulová: »Jugoslavenski odbor«, Zagreb, 1925, str. 12—17

⁴ Dragovan Šepić: navedeno djelo: str. 23—42

Takva vizija nove jugoslavenske države bila je jako daleko od one koju su imali Trumbić, Supilo i Meštrović, ali strah da jugoslavenska ideja bude žrtvovana kako politici velikih sila, koje jugoslavenskim teritorijem namjeravaju platiti Italiji ulazak u rat, a nisu u principu bile za rušenje Austro-Ugarske, tako i eventualnoj reorganizaciji dvojne Monarhije na trialističkom principu, bio je sasvim osnovan a i opravdan te u takvim okolnostima nije bilo mjesta za međusobna trvenja i svađu oko »sitnica« koje su se mogle riješiti kasnije kad mine opasnost izvana. Suradnja srpske vlade i austrougarskih emigranata bila je nužna za obje strane, jer je ujedinjenje imalo veće izgleda za ostvarenje ako se za njega bori i saveznica Antante — suverena Srbija, a ne samo poluanonimni austrijski emigranti, a Srbiji su oni trebali da bi poduprijeli i argumentirali nužnost rušenja Austro-Ugarske. Zbog toga, da ne bi ugrozili zajedničku suradnju i Srbijanci i austrougarski emigranti svjesno su ublažavali razlike koje su među njima postojale. Tako se mogu i protumačiti Supilova uvjerenja u izvještaju za Pašića da u kontaktu s najvišim političkim vrhom u Londonu i Parizu »kao Hrvat, katolik, a pristaša narodnog jedinstva, a kao primorac činim sve moguće da se istočna obala Jadranskog mora u Srbiji i sa Srbijom spasi našem narodu i Slavenstvu«. I u želji da svakako osigura Pašićevu podršku piše: »našem srpsko-hrvatsko-slovenačkom poptuno narodnom slijevanju — što je skroz interno naša stvar — puno bi štetovalo i otežavalo ga, kad bi se jedan tako važni i veliki dio naroda našeg iz današnjeg robstva osudilo na sutrašnju sigurnu nacionalnu smrt«. ⁵ Supilove izjave izrečene su u to doba s namjerom da se dade poticaj kako samom Pašiću tako i Antanti, da je rušenje Austro-Ugarske neophodno i da za to stvarno postoji jak razlog tj. želja za ujedinjenjem jednog jedinstvenog naroda. Tako je Supilo uvjeravao načelnika u britanskom ministarstvu vanjskih poslova Georgea Russela Clerka u siječnju 1915. g. da je Saveznicima u interesu da pomognu stvaranje nezavisne države Južnih Slavena, jer će takva, veća, Srbija biti čvrsta prepreka prodoru Nijemaca na Balkan i u Malu Aziju. Ujedno je pokušao umanjiti teškoće koje bi mogle nastati prilikom ujedinjenja zbog razlika u vjeri i različitih kulturnih tradicija i pripisati ih gotovo isključivo vanjskim intrigama. Ipak, njegov apel Britancima da pokušaju utjecati na Srbiju kako se u novooslobođenim krajevima ne bi ponašala kao osvajač već kao oslobodilac vlastitoga naroda, koji hoće odmah imati svoje mjesto u vladi i u upravnom aparatu zemlje, pokazuje da je Supilo itekako bio svjestan postojećih razlika u mišljenju i stavovima kao i teškoća koje zbog toga još predstoje. ⁶

Međutim, izjave nove koalicijske srpske vlade nakon pobjedonosne kolubarske bitke 7. prosinca 1914. g. da Srbija vodi rat »za oslobodenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca« ponešto je umirila Trumbića i Supila i probudila nadu da će srpska stranka ipak uvažiti postojeće razlike i stvoriti tri autonomije. ⁷ Supilo je buduće državno uređenje zamišljao kao centralistički federalizam, u kojem bi zajednički poslovi bili samo vanjska politika,

⁵ isto: str. 25

⁶ isto: str. 42

⁷ isto: str. 39—41

vojska, financije i saobraćaj. Supilo je, doduše, u razgovoru sa Pašićem, prilikom svog boravka u Nišu, govorio o hrvatskoj autonomiji kao privremenoj i prijelaznoj mjeri tj. kao »školi kroz koju Hrvatska ima da prođe da bi se potpuno prilagodila novom stanju«, ali to je bila jedna od onih Supilovih izjava kojima je želio udobrovoljiti Pašića. A i Pašić je želio pridobiti Supila, pa je pristao da Srbija igra ulogu Piemonta, kao i da se Hrvatima dadu najšira zadovoljenja. Ali ni on, poput Supila, nije bio iskren, jer je bila čudna njegova isprika da ne može detaljnije raspravljati o načinu na koji bi se ujedinjenje provelo, jer o tome, navodno, nije razmišljao. Supilo je zato upozorio Pašićeve bliske suradnike na teškoće koje predstoje ujedinjenju, jer Hrvati žele sačuvati svoj nacionalni identitet te da bi bila greška kad bi Srbi inzistirali na brzom ujedinjenju i prinudnoj asimilaciji Hrvata.

Usprkos tome što oficijelno emigrantski odbor nije bio formiran sve do kraja 1915. g., Trumbić i Supilo kao najistaknutije ličnosti bili su već od samog početka svog boravka u inozemstvu iznimno aktivni kako na usaglašavanju stavova sa srpskom vladom, tako i u uspostavljanju kontakata s vodećim političarima Antante. Njihova aktivnost često se nije sviđala srpskoj strani, ali upravo su oni prvi otkrili da Antanta ozbiljno pregovara s Italijom o istočnoj jadranskoj obali kao cijeni za njen ulazak u rat.

Potpisivanje Londonskog ugovora nikakvi apeli jugoslavenskih emigranata i jugoslavenskih simpatizera, nikakva načela, moralne obaveze Antante i loše prognoze za budućnost nisu mogle spriječiti. Odlučujuću prevagu odnio je argument u korist trenutnog i, po mišljenju Antante, odlučujućeg vojnog efekta. Poražavajući je pritom bio stav Rusije, koja je, budući da nije vjerovala u mogućnost ujedinjenja Južnih Slavena, bila voljna Srbiji priznati samo »lijepu odštetu i izlaz na more«. ⁸ Ipak apeli srpske vlade silama Antante, za vrijeme njihova pregovaranja s Italijom, dobro su došli da uvjere jugoslavenske emigrante u iskrenu želju Srbije da se bori za sve slovenske krajeve.

Međutim, Pašiću, iskusnom i tradicionalističkom političaru, interes Srbije bio je na prvom mjestu i s te pozicije on je bio i za ujedinjenje Južnih Slavena. Ujedinjenje, prema Pašiću, moglo se provesti samo pod vodstvom i u okrilju Srbije, pa bi nova država in stvari bila samo uvećana Srbija, a time bi cilj njegovih nastojanja bio postignut. Zato se Pašić nikad nije protivio težnjama emigranata za ujedinjenjem svih krajeva koji naseljavaju Južni Slaveni, već se s njima solidalizirao s time da sam način na koji bi se provelo ujedinjenje i uređenje buduće države treba ostati interna stvar samih Jugoslavena. Ali kao političar s naročito istančanim sluhom za evropska politička pitanja, čiji je samo mali djelić bila i Srbija, Pašić je uz taj maksimalni plan imao u rezervi, po njegovu mišljenju, realniji, manji plan, za proširenje Srbije, koji je težio zadovoljenju najneposrednijih uskopskih interesa. Mali plan nije bio rezultat evolutivnog razvitka Pašićeva političkog poimanja problema Srbije i Južnih Slavena. On je kod Pašića bio uvijek prisutan, manje ili više očito, čak i onda kad je srpska

⁸ isto: str. 43—44

⁹ isto: str. 29—53

vlada davala i najglasnije izjave u korist sveslavenskog ujedinjenja, jer se u principu nije kosio s idejom ujedinjenja svih slavenskih krajeva sa Srbijom, ali je u pitanju realizacije imao uvijek neprikosnoveno prvenstvo. Takav stav Pašića i srpske vlade sve je više dolazio do izražaja što je međunarodna situacija za jugoslovensku stvar postajala nepovoljnija. Prvi nagovještaji — još ne suviše vidljivi — da uski srpski interesi polako izbijaju u prvi plan, pojavili su se već u vrijeme otkrivanja pregovora Italije i Antante tj. kad je problem jadranskog pitanja bio najaktualniji.

Tako iz note srpske vlade upućene Antanti 4. svibnja 1915. g. — u kojoj se doduše oštro osuđuje sporazum s Italijom na štetu našeg narodnog ujedinjenja — jasno izbija nezadovoljstvo što Srbija nije sudjelovala u pregovorima i nije bila čak ni obaviještena o njihovu toku i zaključenju, tim više što Srbija ne bi bila nerazgovorljiva i nepopustljiva — dao je naslutiti Pašić u svojim izjavama. Mogućnost nagodbe Srbije i Antante opet je itekako alarmirala emigrante i probudila njihovo nepovjerenje, pogotovo što je ubrzo izbila na vidjelo uska povezanost talijanskih interesa i jadranskog pitanja s makedonskim pitanjem, koje je srpskoj strani bilo naročito priraslo srcu. Trumbić, Supilo i ostali nisu za takvu politiku Srbije mogli imati razumijevanja, pa su zbog toga neki srpski političari, među nekima i ugledni profesor beogradskog univerziteta geograf Jovan Cvijić, savjetovali Pašiću da ne podrži stvaranje jugoslavenskog emigrantskog odbora, jer da bi on samo smetao interesima srpske države. Ali Pašić je smatrao da bez obzira na to što je Londonski ugovor potpisan, rad emigrantskog odbora može koristiti Srbijom, jer je pitanje Hrvatske ostalo otvoreno. Zato je, usprkos tim savjetima, pomogao da hrvatski i slovenski emigranti u Londonu konstituiraju odbor, u nadi da će mu pokroviteljstvo omogućavati utjecaj i kontrolu njegova političkog djelovanja.

Ali već pri izradi prvog Odborova memoranduma za Antantu pojavile su se očekivane disonance. U memorandumu se tvrdilo da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan te isti narod, koji želi biti ujedinjen u jednu nezavisnu državu na teritoriji na koju Jugoslaveni imaju sva historijska i etnografska prava. To je teritorij Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Dalmacije s otočjem i Istre s otocima i Trstom, Kranjske, Gorice, južne Koruške i Štajerske, Hrvatske i Slavonije s Rijekom, Međimurja, Podravine, Bačke, Banata. Pitanju Dalmacije posvećena je posebna pažnja. I upravo tvrdnja da je Dalmacija nerazdruživi dio trojne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kojom se željelo istaći neodvojivost Dalmacije od ostalih slavenskih dijelova *«Hinterlanda»*, nije se svidjela srpskoj vladi kao ni suviše isticanja »jugoslavenstva« i »jugoslavenske države«.

Srpska vlada je svakako željela da se pitanje Dalmacije nikako ne veže za Hrvatsku. Naime, iz savezničkog odgovora na notu srpske vlade od 4. svibnja 1915. g. bilo je jasno vidljivo da sile Antante nakon pobjede u ratu namjeravaju osigurati Srbiji izlaz na more i pripajanje Bosne i Hercegovine. O ujedinjenju Srbije s ostalim slavenskim teritorijima kaže se samo toliko da će odluka o ujedinjenju Hrvatske sa Srbijom ovisiti o volji samih Hrvata, što je politički značilo da je pitanje Hrvatske do daljnjega otvoreno i neizvjesno. Zato je bilo

štetno po srpske interese vezivati Dalmaciju uz Hrvatsku, jer bi se time dovodio u pitanje i izlazak Srbije na more, ako se Hrvatska u budućnosti ne bi priključila Srbiji.¹⁰

Jugoslavenski odbor, ovisan o pomoći Srbije i u interesu manifestacije jugoslavenskog jedinstva pred saveznicima, popustio je pred zahtjevima srpske vlade te izbacio iz memoranduma dijelove koji se odnose na Dalmaciju, kao i ime Jugoslavija. Međutim, takvi kompromisi nisu obećavali harmoničnu suradnju Jugoslavenskog odbora i srpske vlade u budućnosti, a nije ih se moglo ni prikriti od velikih sila. Veoma brzo, već u toku svibnja 1915. g., velike sile su mogle jasno uočiti, uspoređujući Supilov memorandum »Rješenje jugoslavenskog pitanja«, memorandum Jugoslavenskog odbora od 6. odnosno 10. svibnja i memorandum srpske vlade »Savremeno srpsko nacionalno pitanje«, koji su prilikom svoje misije u Petrogradu predali članovi Srpske akademije nauka Ljubomir Stojanović i Aleksandar Belić, da Jugoslaveni ni u kom slučaju nisu tako homogeni kako se to želi prikazati. U tim memorandumima nisu se mogle previdjeti poznate razlike u stavovima Jugoslavenskoga odbora i srpske vlade o ujedinjenju Južnih Slavena: s jedne strane, Jugoslavenski odbor zastupao je tezu o narodnom jedinstvu i međusobnoj ravnopravnosti Srba, Hrvata i Slovenaca i viziju o budućoj novoj državi Južnih Slavena, a ne samo proširenoj Srbiji, a s druge strane jasno se ocrtavao srpski stav o ujedinjenju kao rješenju srpskog pitanja, odnosno priključenju svih Srba matici zemlji, jer Srbi naseljavaju, prema Beliću i Stojanoviću, većinu teritorija Hrvatske. Različito se gledalo i na Slovence. Za razliku od Jugoslavenskog odbora, srpska strana ih je smatrala samo srodnim narodom jedinstvenom srpsko-hrvatskom narodu, a ne sastavnim dijelom jedinstvenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. S isticanjem pak, srpstva i pravoslavlja srpska vlada je posredno velikim silama dala do znanja što smatra svojim apsolutno minimalnim, a što maksimalnim programom, tj. koliko bi bila, u slučaju potrebe, voljna popuštati. Teritoriji o kojim bi se eventualno moglo pregovarati bili su za srpsku vladu Goriška, Istra i Banat.¹¹

Posve je sigurno da je politika velikih sila razočaravajuće djelovala na jugoslavenske emigrante okupljene u Jugoslavenskom odboru. Međutim, njihovo nerazumijevanje i ignoriranje, a i nepoznavanje problema Južnih Slavena, moglo se donekle i očekivati, jer je teritorij koji su naseljavali Južni Slaveni, a koji je Londonskim ugovorom obećan Italiji, bio je za njih prvenstveno teritorij neprijateljske Austro-Ugarske. Toliko je teža bila spoznaja Jugoslavenskog odbora da i bratska Srbija, od koje je očekivano najviše razumijevanja i pomoći za jugoslavensku stvar, svoje uske interese pretpostavlja ideji sveopćeg ujedinjenja Južnih Slavena u zajedničku državu.

To je postalo poražavajuće evidentno za vrijeme pregovora o ulasku Bugarske u rat, kad su se Srbiji nudile kompenzacije za prepuštanje Makedonije. Pašić, koji je prihvaćao podršku Jugoslavenskog odbora, a istovremeno nije ni u jednom trenutku pomišljao da se jednom ma koliko utjecajnom emigranstk

¹⁰ isto: str. 81—98

¹¹ Milada Paulová: navedeno djelo: str. 53

ganizacijom dijeli svoje pravo na samostalno odlučivanje o vanjskoj politici, strogo je tajio pregovore od Jugoslavenskog odbora. Naime, saveznici nisu ni pomišljali na ujedinjenje Južnih Slavena kao nadoknadu za amputaciju Makedonije od Srbije. Radilo se samo o tome da se Srbiji pokuša ponuditi što manje teritorija nastanjenog Južnim Slavenima, a Srbija je opet željela izboriti da taj kompenzacijski teritorij bude što veći. Doznajući da saveznička ponuda Srbiji ide za komadanjem jugoslavenskog odnosno hrvatskog teritorija, Supilo i Trumbić upozoravali su Pašića na štetnost takva aranžmana. Pašić to nije uvidao, smatrajući realno politički da u postojećoj političkoj situaciji ujedinjenje svih Južnih Slavena nema izgleda. I Supilo je na žalost isto uočio, ali za razliku od Pašića, koji je — u slučaju da ne dođe do integralnog ujedinjenja — želio priključiti Srbiji što veće područje slavenskog teritorija, Supilo je bio energično protiv cijepanja teritorija pod Austro-Ugarskom. Ukoliko ne bi došlo do ujedinjenja svih slavenskih teritorija sa Srbijom, što je Supilo dakako najviše želio, tražio je da taj teritorij ostane jedinstven, a ne da ga razgrabe susjedne države: Italija, Austrija, Mađarska pa i Srbija. Kad bi slovenski teritorij u Austro-Ugarskoj ostao cjelovit, u tom slučaju bi Južni Sloveni imali — prema Supilu — realne šanse da u budućnosti, kad se promijeni političko raspoloženje, ipak provedu željeno integralno ujedinjenje sa Srbijom.

U skladu s time Supilo je inicirao, po svemu sudeći na svoju ruku, poluo-ficijelnu ponudu britanskog ministra vanjskih poslova Edwarda Greya Srbiji, prema kojoj bi Saveznici mogli, ukoliko bi se Pašić s time složio, izjaviti da će Bosna i Hercegovina, južna Dalmacija, Slovenija i Hrvatska biti slobodne da same osluče o svojoj sudbini. Pašić je tako trebao biti stavljen pred težak izbor: da li da prihvati sigurnu, ali teritorijalno znatno manju kompenzaciju od 16. kolovoza, ili da se odluči i teritorijalno i sa stanovišta jugoslavenskog ujedinjenja znatno povoljniju, ali i znatno nesigurniju varijantu? Na veliko Trumbićevo i Supilovo razočarenje iz Pašićeva odgovora nije se razabirala želja za ujedinjenjem troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. Pašić je tražio Hrvatsku samo kao kompenzaciju, a za Sloveniju traženo je samo pravo samoodređenja nakon rata.

Supilo će godinu dana kasnije, prilikom istupanja iz Jugoslavenskog odbora, navesti upravo taj srpski odgovor na savezničke zahtjeve jednim od glavnih razloga njegova odlučnog stava protiv srpske vlade, koja — tvrdio je Supilo — nije »položila ispit« za preuzimanje uloge ujedinitelja svih Južnih Slavena.¹²

2. Krfska deklaracija

Na kraju 1916. g., sumirajući protekle dvije godine, Srbija je uz totalni vojni poraz mogla zaključiti zabrinjavajuće negativnu vanjsko-političku bilancu, koja nije ništa dobra obećavala ni u budućnosti. Zaključenje Londonskog ugovora, Bukureštanskog ugovora i zamalo ugovora s Bugarskom koji su svi bili upereni ne samo protiv težnji Južnih Slavena u cjelini već i protiv usko srpskih interesa, moralo je Pašića i srpsku vladu dovesti do spoznaje da treba hitno poduzeti

¹² isto: str. 131

korake da se politički a kasnije i vojni položaj Srbije učvrsti. Ovako je Srbija s podjednakom zebnjom mogla očekivati pobjedu kako Centralnih sila tako i Antante. Dva tajna ugovora na njenu štetu i spoznaja da je za dlaku izbjegla i treći, i to samo zahvaljujući odluci Bugarske da uđe u rat na suprotnoj strani, a ne zahvaljujući politici svojih saveznika teško su opterećivali budućnost i same Srbije i sve planove Južnih Slavena za ujedinjenjem.

Usprkos tome odnosi srpske vlade i Jugoslavenskog odbora nisu se poboljšali, iako je u Jugoslavenskom odboru, nasuprot Supilu, pobijedila Trumbićeva kompromisna ideja, koja je osuđivala kako Supilovu ideju o stvaranju hrvatske države, tako i srpske težnje ka velikoj Srbiji. U memorandumu Odbora od 13. ožujka 1917. g. podnesenom francuskoj vladi jasno je izražen stav da je za jugoslavenski odbor *jedino prihvatljivo* stvaranje jugoslavenske države na čitavom teritoriju koji naseljavaju Južni Slaveni, jer bi samo takva država mogla biti efikasna brana njemačkom nadiranju na istok. Svaka druga kombinacija, bilo stvaranje povećane Srbije, bilo stvaranje nezavisne Hrvatske, bila bi opasna i štetna. Srbija je samo istočni dio i etapa na putu ujedinjenja Jugoslavena — kaže se u memorandumu — i sama nije dovoljno jaka da čuva stabilnost i mir na Balkanu. Neprihvatljivo je i svako dijeljenje Hrvatske, kao i ideja da postane zasebna država odvojena od Srbije, jer razdvojene ni jedna ni druga ne bi imale normalne uvjete za nesmetan razvoj, već bi trošile snagu na međusobno rivalstvo.¹³

Trumbić, koji je stao na kormilo Jugoslavenskog odbora, bio je već i zbog stava da se o državnom uređenju treba raspravljati nakon ujedinjenja i zbog svog optimizma znatno povoljniji partner i pregovarač, ali i on je zastupao neke ideje koje Pašiću nisu bile po volji. Pašić nikako nije mogao u rasprave o ujedinjenju prihvatiti Trumbićevo izjednačavanje (ravnopravno tretiranje) Hrvatske i Slovenije, koje su bile samo pokrajine Austro-Ugarske, sa suverenom državom Srbijom. Međutim, kriza u međusobnim odnosima Jugoslavenskog odbora i srpske vlade dosegla je apsolutni vrhunac na dobrovoljačkom pitanju, jer je Trumbić pružio energičan i žilav otpor Pašićevoj namjeri da se dobrovoljci regrutirani od iseljenika Austro-Ugarske anonimno inkorporiraju u srpsku vojsku. Trumbić je tražio da oni formiraju zasebne jugoslavenske jedinice, koje bi bile samo pod vrhovnom komandom srpske vojske. Ubrzo se čak postavilo pitanje da li u potpunosti prekinuti sve međusobne kontakte i raditi potpuno odvojeno na realizaciji vlastitih težnji. Međutim, iznimno nepovoljna evropska i svjetska politička situacija nagnala je i srpsku vladu i Jugoslavenski odbor da ipak, usprkos gotovo nepremostivo različitim poimanjima temeljnih pitanja ujedinjenja i uređenja buduće države, pojačaju borbu za jugoslavensku stvar, koju je možda moguće realizirati samo zajedničkim snagama.

Naime, krajem 1916. i početkom 1917. g. u Evropi se počeo osjećati ratni umor u oba zaraćena tabora, što je rezultiralo s više mirovnih inicijativa i mirnovnih ponuda. Srpsku vladu je s tim u vezi naročito alarmirao odgovor Antante na mirovnu notu predsjednika SAD-a Woodrowa Wilsona iz koje se nije moglo niti naslutiti koliko će — i hoće li uopće — nakon rata biti uvećana Srbija,

¹³ Dragovan Šepić: navedeno djelo, str. 157

jer — Antanta nije ni pomišljala na rušenje Austro-Ugarske, što je bila pretpostavka za proširenje Srbije, a pogotovo za ujedinjenje Južnih Slavena u zajedničku državu. Još opasnija je bila mirovna inicijativa mladog austrougarskog cara Karla, koja je obećavala sklapanje mira s Austro-Ugarskom i očuvanje cjelokupnog teritorijalnog integriteta dvojne Monarhije.

Ulazak SAD-a u rat i događaji u Rusiji nisu donijeli spokojstvo usprkos izjavama novog ruskog ministra vanjskih poslova Pavela Miljukova o rušenju Austro-Ugarske i pravima potlačenih naroda, kao i demokratskim načelima predsjednika Wilsona. Wilson u to vrijeme nije ni pomišljao na rušenje Austro-Ugarske; čak je odvrtao i Antantu od — navodno — takvih namjera. Jedino je povoljno bilo to što SAD nisu priznavale tajne ugovore. Međutim, to nisu bile sve nepovoljne okolnosti za Srbiju u toku 1917. g. Pravo zaprepaštenje izazvalo je talijansko proglašenje protektorata nad Albanijom, koje je srpska vlada okarakterizirala protivnim »životnim interesima srpskog naroda«. ¹⁴ Uz to je Italija veoma otvoreno podržavala i crnogorskog kralja Nikolu u očuvanju nezavisnosti Crne Gore, što se kosilo s nastojanjima da se Crna Gora i Srbija ujedine — bez obzira na ostale jugoslavenske krajeve — u jedinstvenu srpsku državu.

Naposljetku, srpsku vladu su veoma uznemirile i glasine o mogućnosti sklapanja separatnog mira s Bugarskom, za što bi cijena opet bila Makedonija, koja se već linila spašenom za Srbiju nakon ulaska Bugarske u rat na stranu Centralnih sila. ¹⁵

Vrlo je vjerojatno da su svi ti politički događaji i problemi koje su oni donosili utjecali na to da srpska vlada i Pašić zauzmu popustljiviji stav prema Jugoslavenskom odboru, koji se u međuvremenu politički afirmirao i čije su ideje počele privlačiti veću pažnju Antante. Podrška odnosno dogovor s Jugoslavenskim odborom u tako bremenitoj političkoj situaciji mogao je pomoći srpskoj vladi da donekle učvrsti svoj međunarodni položaj i povrati poljuljan ugled zbog Solunskog procesa te da pokaže zapadnim demokracijama da Srbija radi na stvaranju takve države Južnih Slavena u kojoj će se poštovati prava svakog naroda.

I Jugoslavenski odbor imao je valjane razloge da izide srpskoj vladi u susret. Ideje Jugoslavenskog odbora o stvaranju države Južnih Slavena nisu se mogle razmatrati (za razliku od ideje o Velikoj Srbiji) ukoliko ne bi došlo do rušenja Austro-Ugarske. Zbog toga je politika velikih sila, naročito u vezi s Austro-Ugarskom, itekako brinula i članove Jugoslavenskog odbora. Međutim, još više briga zadavali su događaji u samoj Austro-Ugarskoj. Smjena na prijestolju dvojne Monarhije, kao i pokušaji mladog cara da izvuče zemlju iz unutrašnje krize i vanjskopolitičkog položaja oživjeli su donekle politički život Austro-Ugarske i činilo se, bar u početku, da će biti moguće reorganizirati Austro-Ugarsku u smislu zadovoljavanja težnji slavenskog dijela stanovništva.

¹⁴ Dragoslav Janković: »Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija«, Beograd 1967, str. 28

¹⁵ isto: str. 102—106

Martovska adresa Hrvatskog sabora caru Karlu, u kojoj se između ostalog traži ujedinjenje hrvatskog naroda u okviru Monarhije i u okviru ugarsko-hrvatske zajednice, bila je težak udarac za Jugoslavenski odbor, kao nosioca i prezentanta stvarnih želja svih potlačenih Južnih Slavena Austro-Ugarske, pogotovo što je taj zahtjev došao od samih hrvatskih i srpskih političara iz zemlje.

Majska deklaracija Jugoslavenskog kluba, koji je okupljao sve srpske, hrvatske i slovenske zastupnike u Carevinskom vijeću, još je decidiranije progovorio o želji ne samo Hrvata, već i Srba i Slovenaca da se ujedine, ali pod žezlom Habsburške dinastije. Sada je Jugoslavenskom odboru bilo već veoma teško uvjeriti kako Saveznike tako i srpsku stranu da ni Martovska adresa ni Majska deklaracija nisu ništa drugo već zbog realnopolitičkih razloga oportunistički zabarušena želja slovenskih, hrvatskih i srpskih političkih krugova iz Monarhije za ujedinjenjem sa Srbijom (i Crnom Gorom). Samo direktan sporazum Jugoslavenskoga odbora i srpske vlade u vidu javne deklaracije mogao je donekle efikasnije poduprijeti tu tezu jugoslavenske emigracije i prekinuti sve špekulacije o nepomirljivosti interesa Srbije s interesima ostalih Južnih Slavena, naročito s interesima Hrvata. Jugoslavenskom je odboru i Trumbiću, možda nešto više nego srpskoj vladi i Pašiću, bilo stalo da do sporazuma dođe, jer je Pašićev položaj bio ipak sigurniji, bar što se tiče obnove same Srbije, što u savezničkim planovima dotad nije nikad došlo u pitanje.

Krfska deklaracija potpisana je 20. srpnja 1917. g. kao rezultat intenzivnih diskusija s mnogo dramatičnih trenutaka, kada se usprkos obostranoj želji da do sporazuma dođe, činilo da ga je ipak nemoguće postići. U deklaraciji se kaže da će se država jedinstvenog troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca zvati Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i da će biti slobodna, nezavisna, ustavna, demokratska i parlamentarna kraljevina s jedinstvenim teritorijem i jedinstvenim državljanstvom na čelu s dinastijom Karadorđevića. Uspjehu konferencije je u mnogome pridonio Trumbić, koji je, iako teško, ipak svjesno popušta kod pitanja unutrašnjeg uređenja države, koncentrirajući se na dva za njega osnovna i primarna cilja: (1) da srpska strana odbaci mogućnost etapnog ujedinjenja i (2) da Srbija uz pomoć Krfske deklaracije kao svojim službenim planom za oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena, zatraži od Saveznika da ga i oni uključe u svoje ratne ciljeve. Drugim riječima, to je značilo primorati Pašića da se odrekne svojeg »malog plana«, tj. stvaranje Velike Srbije — plana koji je usprkos svim proklamacijama uvijek bio prisutan i kojemu se on tako rado u svim kriznim situacijama svaki put ponovno vraćao kao jedinom realnom ratnom cilju Srbije. Krfska deklaracija, koja traži da se sav narod ujedini kao jedna cjelina i da se isključi svako »djelomično rješenje«, bila je već krupni korak ka tom cilju.

3. Kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske i pitanje međunarodnog priznanja Jugoslavena

Ubrzo nakon sastanka na Krfu, Pašić je — zbog međusavezničke konferencije — posjetio Pariz, London i Rim i potvrdio svoja strahovanja, koja su ga mučila još za trajanja konferencije na Krfu, da je uzaludna sva borba oko ujedinjenja

svih Južnih Slavena, jer Saveznici ne samo da ne pomišljaju na rušenje Austro-Ugarske već, naprotiv, intenzivno teže da u sporazumu s Austro-Ugarskom nađu izlaz iz rata. Zato je Pašić, podlegavši skepsi, realno politički odlučio da za sada ipak ne baci težište srpske vanjske politike na realizaciju Krfske deklaracije, iako se i dalje javno zalagao za oslobodenje sve porobljene braće i za ujedinjenje svih u zajedničku državu sa Srbijom. Tako su se zapadne Velesile mogle mirne savjesti oglušiti na Krfsku deklaraciju, tim više što je ona, zbog negiranja Londonskog ugovora, izazvala žestoko ogorčenje njihove saveznice Italije. Samo je privremena ruska vlada pozitivno reagirala, ali to je bilo i suviše malo da se problemi i želje Južnih Slavena nađu u središtu pozornosti evropskih velesila.¹⁶

Kako je odmicala 1917. g., Pašićev pesimizam se činio sve opravdaniji, jer su katastrofalan poraz talijanske vojske kod Kobarida i ruska boljševička revolucija, koja je konačno definitivno izbacila Rusiju iz rata, doveli Antantu u tako tešku situaciju da se ponovno počelo, još ozbiljnije nego dotad, razmatrati mogućnost sklapanja separatnog mira s Austro-Ugarskom. Time se željelo — ako već ne na bojnopolju — zadati smrtonosni udarac Centralnim silama. U situaciji kad je pao istočni front i Rumunjska doživjela poraz, američke trupe spasa nalazile se još daleko preko oceana, Antanta je bila spremna itekako mnogo žrtvovati da bi okončala rat prije velike njemačke ofenzive, koja je trebalo osigurati konačnu pobjedu nad iscrpljenim neprijateljima. Zato je Austro-Ugarskoj trebalo obećati daleko više od njenog očuvanja u starim granicama. Antantina ponuda preko burskog generala Smutsa govorila je čak — uz uvjet da se Austro-Ugarska iznutra politički reorganizira — o mogućnosti stvaranja personalne unije Austro-Ugarske s Poljskom, Rumunjskom pa čak i sa Srbijom i Crnom Gorom, koje bi se priključile na Bosnu i Hercegovinu. Jedino što bi Italiji morala ustupiti bio bi Južni Tirol.¹⁷

Mogućnost sklapanja separatnog mira s Austro-Ugarskom pod takvim uvjetima značila bi ne samo da ujedinjenje svih Južnih Slavena u samostalnu i nezavisnu državu ne bi došlo u obzir, već i da Italija, s jedne strane, kao i Srbija, s druge, ne bi mogle realizirati čak ni apsolutni minimum svojih ratnih ciljeva tj. Londonski ugovor, odnosno stvaranje velike Srbije.

Iako pregovori s Austro-Ugarskom nisu naposljetku uredili plodom, izjave Lloyda Georgea i Wilsona iz siječnja 1918. g. jasno su govorile da Antanta još uvijek nije bila za rušenje Austro-Ugarske. Zato je Pašić odlučio koncentrirati svoju snagu na realizaciju minimuma koji Srbija želi: ujedinjenje svih Srba u Veliku Srbiju. Prvi korak ka tom cilju bilo je napadno prešućivanje Krfske deklaracije, što dakako nije promaklo Jugoslavenskom odboru.¹⁸ Opet se javilo nepovjerenje i sumnja u srpsku vladu, pa je Odbor odlučio da sam, neovisno o srpskoj vladi nastavi borbu za ostvarenje jugoslavenske ideje. To je bio i

¹⁶ isto: str. 382

¹⁷ Dragovan Šepić: navedeno djelo: str. 251

¹⁸ Bogdan Krizman: »Predsjednik Wilson i jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom 1918. g.«, Anali Jadranskog instituta, JAZU br. 2, Zagreb 1958

razlog da je Trumbić prihvatio inicijativu neoficijelnih, ali visokih talijanskih političkih krugova za sporazum Jugoslavenskog odbora i Talijanskog odbora s potlačenim narodima Austro-Ugarske.

Talijanski zaokret ka »politici nacionalnosti« tj. priznavanju prava potlačenim narodima Austro-Ugarske na samostalne države, rezultat je spoznaje da promijenjene političke okolnosti u Evropi i svijetu zahtijevaju i promjenu talijanske politike ukoliko Italija namjerava nakon rata osigurati bar približno onaj teritorij koji joj obećava tajni Londonski ugovor. Talijane je, jednako kao i srpsku vladu, zabrinuo pokušaj sklapanja separatnog mira s Austro-Ugarskom, kao i sve veći utjecaj Wilsona i njegovih ideja o nepriznavanju tajnih ugovora i poštivanju principa nacionalnosti. Zato je sporazum s Jugoslavenima kao i s ostalim potlačenim narodima Austro-Ugarske, u trenutku kad Antanta polaže sve nade u Austro-Ugarsku, trebao pokazati da takva politika nije realna, jer sami narodi te mnogonacionalne države ne žele ostati u okviru njenih granica. Istovremeno je trebalo osigurati da Jugoslaveni priznaju Italiji pravo na gotovo isti teritorij na istočnoj jadranskoj obali na koji je Italija polagala pravo prema Londonskom ugovoru. Talijanska je vlada, dakle, na »politiku nacionalnosti« gledala samo kao na politiku dvostrukog osiguranja Londonskog ugovora, pa zato oficijelno nije željela sudjelovati na Kongresu potlačenih naroda u talijanskom glavnom gradu, već su u Talijanskom odboru za sporazum glavnu riječ vodile samo utjecajne talijanske političke ličnosti, koje ni u čemu svojim radom nisu obavezivale talijansku oficijelnu politiku.

Trumbiću je bilo najvažnije da se na Kongresu postigne suglasnost o neophodnosti rušenja Austro-Ugarske i pravu potlačenih naroda da formiraju nezavisne države. Ta su njegova očekivanja bila zadovoljena. Ali prethodno je morao pristati da će se svi teritorijalni sporovi rješavati ne samo na principu narodnosti i samoopredjeljenja, već i da će biti zadovoljeni »životni interesi« i jednog i drugog naroda, što je omogućavalo Italiji da u eventualnim budućim pregovorima s Jugoslavenima — kao apsolutno jača strana — zahtijeva i dobije gotovo isti teritorij koji joj je dodjeljivao i sporni Londonski ugovor.

Zaključci Kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske odnosno Rimski pakt izuzetno je povoljno odjeknuo u Parizu i Londonu, pogotovo što su Francuska i Velika Britanija — zbog alarmantne situacije na frontu — digle ruke od Austro-Ugarske, jer je bilo iluzorno očekivati da će se ona odvojiti od pobjedonosne Njemačke. To je potvrdila i Sixtoafera, koja je završila novim još čvršćim paktom Njemačke i Austro-Ugarske, što je saveznike i Wilsona definitivno uvjerilo da politika sklapanja separatnog mira s Austro-Ugarskom nema perspektive¹⁹. Međutim, kada su u skladu s tim saznanjem, željeli pozdraviti i prihvatiti odluke Kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske, naišli su na odlučan otpor talijanske strane, iz čega se jasno vidjelo da navodni zaokret talijanske politike ka politici nacionalnosti nije bio ništa drugo do sredstvo pritiska tj. oružje kojim se prvenstveno htjelo minirati pokušaj sklapanja za Austro-Ugarsku povoljnog

¹⁹ Bogdan Krizman: »Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države«, Zagreb, 1977, str. 11—12

separatnog mira — *ali ništa više od toga*. Sada, kada više nije prijetila ta opasnost, Italija se opet mogla vratiti svojoj politici, koja je na istočnoj jadranskoj obali više voljela imati Londonskim ugovorom oslabljenu Austro-Ugarsku nego homogenu slavensku državu.

Talijanski ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino uspio je privoljeti Francusku i Veliku Britaniju, koje su se osjećale obavezne potpisivanjem Londonskog ugovora, da se u prvo vrijeme ogluše na Kongres potlačenih naroda, iako su i u Parizu i u Londonu bili skloni da potlačenim narodima Austro-Ugarske priznaju pravo na samostalnost. Međutim, Sonnino to nije uspjelo s Wilsonom, koji nije lako skretao sa svoje političke linije kad se jednom uvjerio u pravednost ideje za koju se bori. Izjava State Departmenta od 29. V. 1918. g. da je američka vlada s velikim interesom pratila rad Kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske i da nacionalne težnje Čehoslovaka i Jugoslavena uživaju njene iskrene simpatije, rezultat je Wilsonove spoznaje da je borba potlačenih naroda za oslobođenje plemenita i da je zato moralna obaveza SAD-a da im u tome pomogne²⁰.

Američka izjava otvorila je i put i Francuskoj i Velikoj Britaniji, tim više što je to odgovaralo novom političkom kursu i nekim drugim planovima Antante, koja je 45 000 vojnika Češke legije u Rusiji koristila kao značajno uporište kontrarevolucije. Zato Sonnino nije uspio na međusavezničkoj konferenciji u Versaillesu lipnja 1918. g. odvratiti Francusku i Veliku Britaniju da se pridruže izjavi američke vlade. Saveznici su čak bili voljni Poljacima, Čehoslovacima i Jugoslavenima priznati pravo na nezavisne države, ali Sonnino se uspio izboriti — praveći oštru distinkciju između Čehoslovaka, koji su iskreno antiaustrijski raspoloženi i Jugoslavena, koji to nisu — da se to pravo prizna samo Poljacima. Međutim, usprkos takvom, ravnopravnom, tretmanu Čehoslovaka i Jugoslavena, nije bilo sumnje da je samo pitanje dana kada će Francuska i Velika Britanija — upravo zbog interesa za Češku legiju — udijeliti priznanje Čehoslovačkom narodnom vijeću.

Prema predviđanjima, Francuska je 29. lipnja, a Velika Britanija 8. kolovoza priznala čehoslovački narod savezničkim, Češku legiju savezničkom vojskom, a Čehoslovačko narodno vijeće vladom de facto s pravom civilne jurisdikcije. Za sličnu izjavu o Jugoslavenima i Jugoslavenskom odboru trebalo je prvo slomiti Soninov otpor, ali s obzirom na ohrabrujuće izjave francuskog i britanskog ministra vanjskih poslova, činilo se da se traži samo način s kojim bi se složila i Italija. I kada je izgledalo da sve teče u željenom pravcu, odlučni otpor priznavanju Jugoslavenskog odbora predstavnikom potlačenih Jugoslavena u Austro-Ugarskoj došao je od onog od koga se to najmanje očekivalo — od samog Pašića. Međutim, tu se nipošto nije radilo o nekakvoj promjeni Pašićeve politike prema problemu Jugoslavenskog odbora i problemu ujedinjenja, već je to zapravo bilo kontinuirani, dosljedni i logični nastavak njegove velikosrpske politike, koje se on u stvari nikada nije odrekao. Sva odstupanja od kursa zacrtanog

²⁰ Bogdan Krizman: »Predsjednik Wilson i jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom, 1918. g.« str. 103—106

već na samom početku rata, bila su tek politička taktika, koju je diktirala trenutna politička situacija. Pašić to čak nije ni krio. Pomutnja i zbuđenost u jugoslavenskim redovima nastali su prvenstveno zbog toga što je Pašićev pristanak na Krfsku deklaraciju krivo protumačen kao rezultat njegove spoznaje u nužnost drugačijeg političkog pristupa problemu ujedinjenja Jugoslavena. Pritom je krivo procijenjena tj. pocijenjena Pašićeva stvarna snaga u Srbiji. Trumbić je dobro, ali dosta kasno, uočio da događaji prelaze Pašićeva shvaćanja, koja su protivna duhu vremena, što je bilo tim gore po stvar ujedinjenja, što je Pašić usprkos jakoj političkoj opoziciji i u samoj Srbiji, čvrsto držao kormilo vlasti u svojim rukama i diktirao kako unutrašnju kao i vanjsku politiku, uz podršku regenta Aleksandra²¹. Zato taj jaki čovjek Srbije nije ni jednog trena pomišljao da, kada je riječ o ujedinjenju Južnih Slavena iz Austro-Ugarske sa Srbijom, ispusti kontrolu iz svojih ruku i prizna Jugoslavenskom odboru, kao što je to već jednom učinio u Krfskoj deklaraciji, ravnopravan status sa srpskom vladom. Za to nije bilo potrebe. Saveznici su prihvatili program rušenja Austro-Ugarske, i Srbija — kao jedina već postojeća jugoslavenska država — prema Pašiću — jedina ima pravo zastupati Jugoslavena iz Austro-Ugarske. Jugoslavenskom je odboru, prema tome, samo dužnost — a s tom namjerom je Pašić svojedobno i pomogao njegovo konstituiranje — da pomaže srpskoj vladi i širi propagandu u korist ujedinjenja. Takvu ulogu, u skladu sa željama Pašića i srpske vlade, imao je od samog početka Crnogorski odbor za ujedinjenje, ali Jugoslavenski odbor, usprkos mnogim Pašićevim pokušajima da to spriječi, ipak je izmakao njegovoj kontroli.

Trumbić je pokušao uvjeriti Pašića da se jugoslavenski problem ne sastoji samo od priznavanja prava na ujedinjenje, već se u tom trenutku nametalo kao mnogo važnije pitanje priznavanja Jugoslavena Austro-Ugarske saveznicima i prijateljima Antante, što je bilo neophodno ukoliko se nakon poraza i raspada Austro-Ugarske željelo izbjeći da se Jugoslaveni i teritorij koji obitavaju proglašavaju neprijateljskim i podvrgnu okupatorskom režimu. Već i Krfska deklaracija je pokazala da postoje dva politička faktora jugoslavenskog ujedinjenja: Jugoslavenski odbor i srpska vlada. Zato Saveznici mogu udijeliti priznanje samo na temelju Krfske deklaracije. Pašićev vid ujedinjenja nije ništa drugo do čista aneksija, što je iznimno opasno s obzirom na poznate aspiracije Talijana i Rumunja prema jugoslavenskom teritoriju. Zbog toga se — prema Trumbiću — teritorij Južnih Slavena Austro-Ugarske može obraniti samo tako da se narod koji ga naseljava tretira u skladu s pravom na samoodređenje kao subjekt, a ne kao objekt tog prava.

Međutim sva Trumbićeva uvjeravanja, nezadovoljstva emigrantskih organizacija (SAD), britanskih prijatelja i vlastite srbijanske opozicije nisu mogli utjecati na promjenu Pašićeva uvjerenja da se Jugoslavija mora utopiti u Srbiji, a ne Srbija u Jugoslaviju²². Pritom je Pašić, zastupajući i braneći svoju političku koncepciju, pokazao čak veću ustrajnost i upornost od samog Sonnina. Naime,

²¹ Milada Paulova: navedeno djelo, str. 529

²² Dragovan Šepić: navedeno djelo, str. 358

Sonnino je popustio 8. rujna. Pristao je da se izjavi kako je pokret jugoslavenskih naroda za nezavisnost i stvaranje nezavisne države u skladu s ratnim ciljevima i težnjama Antante. Pristao je čak da se ne spomene Londonski ugovor, svjestan, međutim, da većina u talijanskoj vladi ipak odobrava njegov stav da Londonski ugovor ne smije doći u pitanje čak ni ako se stvori nova jugoslavenska država. Zato se, usprkos izjavi talijanske vlade od 8. rujna, talijanska vanjska politika prema Jugoslavenima nije promijenila, ali je zbog Pašićeva upornog odbijanja da Jugoslavenski odbor prizna predstavnikom potlačenih Jugoslavena Austro-Ugarske, izbjegla da snosi glavnu krivicu za nepriznavanje Jugoslavena savezničkim narodom, sa svim posljedicama koje to nepriznavanje donosi.

Sukob srpske vlade tj. Pašića i Jugoslavenskog odbora izbio je u javnost krajem rujna kad su Pašić i Trumbić svaki zasebno uputili zahtjev francuskom ministarstvu vanjskih poslova da francuska vlada prizna srpsku vladu odnosno Jugoslavenski odbor isključivim reprezentantom potlačenih Jugoslavena Austro-Ugarske. Pašić je izričiti srpski zahtjev da se Jugoslavenski odbor ne prizna predstavnikom potlačenih Jugoslavena, već da se to pravo prizna Srbiji, argumentirao činjenicom da je Srbija od samog početka rata bila vjeran i lojalan saveznik, koji je sve žrtvovao za oslobođenje i ujedinjenje svoje subraće Srba, Hrvata i Slovenaca iz Austro-Ugarske, pa zato i ima pravo da ih u međunarodnim odnosima predstavlja i zastupa. Priznavanje Jugoslavenskog odbora bilo bi naprotiv — prema Pašiću — vrlo štetno, jer bi se time priznala dva središta ujedinjenja, što bi samo oslobilo složan rad na oslobođenju i dalo snažan protuargument prijateljem očuvanja Austro-Ugarske.

Trumbić je sa svoje strane također u ime Jugoslavenskog odbora uputio sličan zahtjev francuskom ministru vanjskih poslova Stephenu Pichonu, s tom razlikom da je priznavanje tražio za Jugoslavenski odbor, i to nakon što se bezuspješno pokušao nagoditi s Pašićem. Trumbić je tražio od Pašića da prizna Jugoslavenski odbor mandatarom Jugoslavena Austro-Ugarske pod uvjetom da i Jugoslavenski odbor i srpska vlada zajednički i sporazumno rade na vanjskopolitičkim pitanjima u skladu s Krfskom deklaracijom.

Međutim, Pichon se odlučio za solomonsko rješenje i uskratio priznanje obim stranama te ih uputio na međusobnu suradnju, iako su njegove simpatije otvoreno bile na strani Jugoslavenskog odbora.

Slično je postupio i britanski ministar vanjskih poslova Arthur Balfour, koji je indirektno ali nedvosmisleno Pašiću dao do znanja da ne odobrava politiku srpske vlade, ali poput svog francuskog kolege svako priznanje Jugoslavena uvjetovao je prethodnim sporazumom Jugoslavenskog odbora i srpske vlade na bazi Krfske deklaracije²³.

Još je preostao Wilson, u kojeg su i Pašić i Trumbić polagali velike nade. Ohrabren uspjesima na Solunskom frontu, Pašić je preko srpskog poslanstva u Washingtonu zatražio da se srpska vlada, a ne Jugoslavenski odbor priznaju predstavnikom Jugoslavena Austro-Ugarske. Međutim, Wilson-upozoren od

²³ Milada Paulova: navedeno djelo; str. 499—103

svog državnog sekretara da Srbija želi samo apsorbirati Jugoslavene Austro-Ugarske — nije odobrio srpski zahtjev, već je potvrdio američku izjavu u korist Jugoslavena i njihova oslobađanja od Austro-Ugarske te da vlada SAD ne želi ići dalje od toga, jer buduća politika ovisi o pravu Jugoslavena na samoodređenje²⁴.

I Trumbić nije bio bolje sreće od Pašića, iako je Wilson prozreo kako talijanske tako i srpske namjere prema Jugoslavenima Austro-Ugarske. Njegov iscrpan memorandum stigao je u Washington suviše kasno, dva dana nakon potpisivanja Austro-Ugarskog primirja u Padovi. Ali da je i stigao u Washington na vrijeme, teško da bi se išta moglo promijeniti u korist Jugoslavenskog odbora. Američka vlada je, poput francuske i britanske, zauzela stav da priznanju Jugoslavenskog odbora — što se savezničkih i pridruženih sila tiče — ništa ne stoji na putu, uz uvjet da se prethodno sporazumi sa srpskom vladom²⁵.

4. Primirje u vili Giusti i osnivanje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba

Za razliku od Čehoslovaka i Poljaka, Jugoslavenima Austro-Ugarske nije uspjelo da još u toku rata budu priznati savezničkim i prijateljskim narodom Antante. Proglašenje primirja s Austro-Ugarskom prekinulo je borbu Jugoslavenskog odbora, s jedne, i srpske vlade, s druge strane, za međunarodno priznanje isključivog prava zastupanja potlačenih Jugoslavena Austro-Ugarske. Tako je pitanje njihove međunarodne afirmacije ostalo da se riješi na budućoj mirovnoj konferenciji. Međutim, nakon tog međunarodnog neuspjeha borba za vlast odnosno borba za hegemoniju i protiv hegemonije prenijela se na unutrašnji politički plan, na pitanje kako provesti ujedinjenje, a da bude sačuvana faktična premoć Srbije, odnosno da bude osigurana potpuna ravnopravnost svih činilaca ujedinjenja. Ali upravo zbog toga što se sada pitanje ujedinjenja i stvaranja nove države, silom prilika, nametnulo kao prvi korak k međunarodnom priznanju, Jugoslaveni su se pod pritiskom vanjskopolitičkih problema našli u vremenskoj stisci, koja nije dopuštala da se rješavanju nadasve teških, kompliciranih i osjetljivih unutrašnjih političkih pitanja pristupi na temeljit, stalozhen i promišljen način, što je rezultiralo dalekosežnim posljedicama u političkom životu nove jugoslavenske države.

Proboj solunskog fronta nanio je težak udarac Centralnim silama ne samo zbog kapitulacije Bugarske, već i zato što su se ratne operacije opasno približile nedovoljno zaštićenom jugu Austro-Ugarske. To je udahnuo novu snagu i polet političkim previranjima, koje vladajući krugovi Austro-Ugarske više nisu mogli obuzdati.

Već Majska deklaracija 1917. g. nedvosmisleno je pokazala da Jugoslaveni nisu zadovoljni svojim položajem u dvojnoj monarhiji. Car Karlo je, doduše, pokazao dobru volju da provede određene reforme, koje bi ukinule hegemoniju Nijemaca i Mađara i izjednačile u pravima sve narode Austro-Ugarske. Sve je, međutim, završilo na jalovom pokušaju da se takva ustavna reforma provede

²⁴ Bogdan Krizman: »Američki dokumenti o talijansko-jugoslavenskim odnosima g. 1918«, Hrvatsko kolo, Zagreb, 1953., str. 234

²⁵ isto, str. 235—236

bar u austrijskom dijelu monarhije, jer je Pešta svaku pomisao na promjenu izbornog zakona — koji je Madarima osigurao parlamentarnu većinu u ugarskom parlamentu — energično odbijala. Režim u Beču i Pešti osjećao se još dovoljno jakim kako zbog povoljne ratne bilance tako i zbog razjedinjenosti jugoslaven-skih političkih stranaka.

Međutim, već krajem 1917, a pogotovo početkom 1918, usprkos vojnim uspješima Centralnih sila, u Austro-Ugarskoj se počeo osjećati ratni umor, koji nije zahvatio samo iscrpljenu vojsku već i cjelokupnu austrougarsku privredu. Sveopća nestašica i neimaština postale su svakodnevica i civilnog stanovništva pa su se socijalni nemiri ubrzo proširili na čitavu monarhiju. U takvim okolnostima političko sazrijevanje i osamostaljivanje potlačenih nacionalnosti nije se više moglo zaustaviti.

Na inicijativu Starčevićeve stranke prava i Jugoslavenskog kluba, kao rezultat višemjesečnih političkih kontakata i dogovora, sazvana je 3. ožujka u Zagrebu konferencija svih političkih stranaka Južnih Slavena Austro-Ugarske. Raspravljalo se o budućnosti pa je zaključeno da je neophodna koncentracija svih stranaka i političkih grupa koje zahtijevaju narodnu nezavisnost na temelju narodnog jedinstva i prava na samoodređenje te stvaranje demokratske države Slovenaca, Hrvata i Srba. Naročito je bilo indikativno da zagrebačka ili mar-tovska deklaracija ni jednom riječi ne spominje da ujedinjeni Južni Slaveni Austro-Ugarske žele ostati u okviru monarhije ili pod žezlom Habsburške dinastije²⁶.

To je trebao biti znak za vladajuće krugove dvojne monarhije da su gotovo ujedinjeni Jugoslaveni postali prijeteća snaga koja se nije smjela zanemariti. Međutim, sam politički vrh vlasti Austro-Ugarske izabrao je najlošiji mogući odgovor na jugoslavenski problem najavivši početkom svibnja 1918. godine pooštrenje »njemačkog kursa« u unutrašnjoj politici. Vojni guverneri Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine predlagali su čak aneksiju Srbije i Crne Gore, s time da se dualističko uređenje monarhije svakako zadrži. Sve inicijative cara Karla su također završile odmjeravanjem snaga Beča i Pešte, odnosno da li Dalmaciju s bosnom i Hercegovinom pripojiti Hrvatskoj i Slavoniji tj. Ugarskoj ili Dalmaciju sa Srbijom i Crnom Gorom i Hercegovinom Austro-Ugarskoj kao »carevinske zemlje«.

U međuvremenu, dok je za vlastodršce u Beču i Pešti dragocijeno vrijeme odmicalo, u Pragu je gotovo nesmetano 17. svibnja održan Kongres potlačenih slavenskih i romanskih naroda Austro-Ugarske, koji je potvrdio pravo na samoodređenje i formiranje nezavisnih država odnosno ujedinjenje s matičnim zemljama.

Od Jugoslavena prvi korak po uzoru na Čeha učinili su Slovenci i 16. kolovoza osnovali *Narodni svet* kao sastavni dio budućeg sveopćeg Jugoslavenskog narodnog vijeća, koje se trebalo formirati u Zagrebu. To se i dogodilo 17. listopada

²⁶ Bogdan Krizman: »Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države«, Zagreb, 1977, str. 28—39

kad se konferenciji predstavnika svih jugoslavenskih stranaka Austro-Ugarske priključila i Hrvatsko-srpska koalicija. Narodno vijeće, na čelu s predsjednikom Antunom Korošcem i potpredsjednicima Antom Pavelićem (zubar) i Svetozarom Pribičevićem, objavilo je 19. listopada memorandum u kojem se obavještava narod Slovenaca, Hrvata i Srba da je odsada Narodno vijeće jedini opunomoćenik svih narodnih i grupa za vođenje jedinstvene narodne politike. U to ime Narodno vijeće, rukovođeno idejom demokracije i prava na samoodređenje, traži kao prvo ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etničkom teritoriju — bez obzira na sadašnje pokrajinske i državne granice — u jedinstvenu samostalnu državu, koju će kao takvu vlastiti predstavnici zastupati na budućoj konferenciji mira. Zato je svako polovično rješenje, poput onog iz careva manifesta od 16. listopada, ili ono koje bi jugoslavensko pitanje rješavalo *samo u okviru Austro-Ugarske*, za Jugoslavene neprihvatljivo.

Naposljetku Wilsonovo napuštanje programa od 14. točaka u korist prava naroda Austro-Ugarske da sami odluče o svojoj sudbini (američki odgovor Austro-Ugarskoj od 19. listopada) zadalo je Austro-Ugarskoj posljednji udarac. U Beču je kao zadnja slamka spasa osnovana vlada profesora Henricha Lammascha, koja je trebala služiti kao neka vrsta izvršnog odbora svih novih vlada raznih naroda Austro-Ugarske. Međutim, budući da u toj vladi nisu željeli sudjelovati niti Česi niti Jugoslaveni, ona se svela na običnu likvidacionu vladu, a formiranje Narodnog vijeća nije mimoišlo ni Peštu.

U takvoj situaciji općeg rasula unutar Austro-Ugarske, talijanska vrhovna komanda započela je 24. listopada dugopripremanu ofenzivu na Piavi. Austro-Ugarska vojska bila je u izuzetno teškom stanju, iscrpljena ratom, loše opskrbljena, disciplina oslabila, jer su vojnici bili zainteresiraniji za sudbonosne događaje u samoj zemlji, nego za borbu na frontu. Usprkos tako teškoj situaciji u Austro-Ugarskoj vojsci, Talijanima, ojačanim francuskim i britanskim jedinicama, uspio je proboj samo zahvaljujući tome što su slovenske, hrvatske i češke jedinice s austrougarske strane odbile da se bore protiv Engleza i Francuza. I pod tako neobično povoljnim uvjetima Talijanima su trebala čitava četiri dana da prijedu Pjavu²⁷.

Ugrožena s juga, bez izgleda da zaustavi prodiranje savezničke vojske nakon pada Bugarske i bez mogućnosti da se odupre talijanskoj ofenzivi, Austro-Ugarska je 27/28. oktobra zatražila od Antante hitno odobrenje primirja. To je bio znak za Čeha i Jugoslavene da prema zajedničkom dogovoru proglašavaju vlastite samostalne države. O uvjetima primirja Središnji odbor Narodnog vijeća raspravljao je već 25. listopada, kada je odlučeno da se zatraži potpuna kapitulacija Austro-Ugarske, formiranje jugoslavenske vlade s egzekutivom, teritorij jugoslavenske države s etničkim granicama, aprovizaciju neopskrbljenih krajeva i nabavu sirovina, kao i okupaciju spornih teritorija od strane Antante. Kako je neposredno prije toga car Karlo već bio oslobodio predstavnike vojnih vlasti i bana zakletve o vjernosti monarhu, ništa više nije stajalo na putu mirnog

²⁷ Henry Baerlein: »The Birth of Yugoslavia«, London 1922, str. 12—16

proglašenja nove države Južnih Slavena. Odmah slijedeći dan nakon austro-ugarskog zahtjeva za primirje, 29. listopada, hrvatski Sabor izglasao je tri prijedloga (o raskinuću svih državno-pravnih veza s Austrijom i Ugarskom, o obvezatnosti izjave Narodnog vijeća od 19. listopada i priznanju suverene vlasti Vijeća, kao i prijedlog o zabrani iznosa živežnih namirnica) i time proglasio Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju s Rijekom nezavisnom državom, koja prema načelu narodnosti i na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba stvara zajedničku državu tog cijelog naroda na cijelom etničkom teritoriju bez obzira na dotadašnje teritorijalne ili državne granice. Toj državi odmah su se — bez formalnog zaključka — pridružile Slovenija i Bosna i Hercegovina pa je tako stvorena *Država Slovenaca, Hrvata i Srba*, koja je doduše trebala biti samo privremena do konačnog i cjelovitog ujedinjenja svih Južnih Slavena i onih iz bivše Austro-Ugarske i onih izvan nje²⁸. Istog dana formirana je i pokrajinska vlada za Hrvatsku i Slavoniju, a ubrzo je potvrđen i sastav pokrajinske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sloveniju i Dalmaciju, koje su sve bez ikakvih teškoća preuzele vlast od predstavnika, sada već bivše, Austro-Ugarske.

Nova država požurila se predstaviti Antanti u noti od 31. listopada, u kojoj se informira o stvaranju države Slovenaca, Hrvata i Srba i o želji da se ujedini sa Srbijom i Crnom Gorom. Nadalje se obavještava da se Država Slovenaca, Hrvata i Srba nalazi u ratu na strani Antante, pa se nada i očekuje da će Antanta na budućoj mirovnoj konferenciji pružiti svoju pomoć za garanciju njene suverenosti. Jugoslavenski odbor u Ženevi zastupa interese nove države u inozemstvu²⁹.

Međutim, sada kada je država Slovenaca, Hrvata i Srba trebala hitno i nužno savezničko priznanje da bi spasila svoj teritorij od tretmana kao prema ničijoj i neprijateljskoj zemlji, do punog izražaja došle su fatalne i tragične posljedice sukoba između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade. Dogodilo se upravo ono čega se Trumbić toliko bojao i zbog čega je na sve moguće načine pokušavao privoliti Pašića na popuštanje. Umjesto da državi Slovenaca, Hrvata i Srba kao Čehoslovačkoj udijele priznanje i status savezničke sile, saveznici se nisu mnogo obazirali na novo državopravno stanje na ističnoj obali Jadrana. To je bilo presudno u trenutku kad se u Versaillesu od 29. listopada do 3. studenog raspravljalo o uvjetima primirja s Austro-Ugarskom i kuda su se uobličavale konture budućeg mira. Neriješeni status Jugoslavena bivše Austro-Ugarske nije im davao gotovo nikakve izgleda da će Antanta voditi računa o njihovim interesima i željama. Tako je i bilo. Italija se uspjela, zbog nezainteresiranosti Francuske i Velike Britanije kao i suzdržanosti SAD-a, izboriti za izuzetno loše uvjete primirja protiv Austro-Ugarske, koja faktički u to vrijeme nije više ni postojala, pa se sve slomilo na novoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba, koja bez međunarodnog priznanja za Antantu nije ni postojala.

²⁸ Bogdan Krizman: »Stvaranje jugoslavenske države« Pregled br. 11—12, Sarajevo 1958, str. 347—348

²⁹ Bogdan Krizman: »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadrana 1918. g.«. Građa o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. X do 1. XII 1918; Anali Jadranskog instituta, JAZU, sv. I, Zagreb 1956, str. 88

Italija je tražila, dakako ne slučajno, da demarkacijska linija ide linijom Londonskog ugovora i preko njega (Rijeka, Zadar i neki otoci) i požurila je — prijevaram — da ta područja, prije nego što su uvjeti primirja postali efektivni, na svoju ruku okupira i saveznike dovede pred gotov čin. Naime, protivno odlukama Konferencije o primirju da neprijateljstva prestaju na dan potpisivanja primirja 3. studenoga, talijanski general Pietro Badoglio dodao je klauzulu (koja zbog saveznika nije unesena u tekst primirja) o prolongiranju ratnog stanja za 24 sata zbog navodne nemogućnosti da se ranije obavijeste prve borbene linije. To je omogućilo Talijanima da još 24 sata nakon što se austro-ugarska vojska prestala boriti, nesmetano prodiru na teritorij nove države Slovenaca, Hrvata i Srba. Nikakvi protesti i uvjeravanja Narodnog vijeća da su odredbe primirja s Austro-Ugarskom neregularne, jer 3. prosinca Austro-Ugarska nije više postojala te stoga nitko u njeno ime nije imao pravo raspolagati jugoslavenskim teritorijem, nisu mogli pokolebati izvršioce naredbe o primirju, prvenstveno Italiju, koja je kao teritorijalno najbliža sila Antante s neposrednim vlastitim interesom, brigu o provođenju primirja s Austro-Ugarskom (koje više nema) preuzela na sebe³⁰.

5. Proglašenje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca

Narodno vijeće u Zagrebu bilo je silno razočarano postupcima Antante prema novoj i prijateljskoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba, pogotovo što se ta mlada država sama vlastitim snagama nije mogla oduprijeti niti talijanskim okupacijskim snagama, niti je mogla obuzdati neredne i pljačke »zelenog kadra« i raznih vojski koje su se povlačile, kao i socijalne nemire izazvane neimaštinom i glađu ispaćenog lokalnog stanovništva.

Da bi konsolidirao situaciju u zemlji, koja je sve više zabrinjavala, povjerenik za narodnu obranu Države Slovenaca, Hrvata i Srba Mate Drinković, pokušao je 2. studenoga provesti opću mobilizaciju, ali se gotovo nitko nije odazvao pozivu. Svima je već bilo dosta ratovanja. Bez vlastite vojske, Narodno vijeće moglo je samo apelirati na dobru volju velesila i pozivati se na proklamirane principe prava malih naroda.

Država Slovenaca, Hrvata i Srba trebala je biti samo privremena, do ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom, pa je s tim u vezi 6. studenoga održana konferencija u Ženevi. Znajući za izoliranost i neinformiranost predstavnika Narodnog vijeća u vezi sa sporom Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, Pašić se prethodno bezuspješno pokušao mimo Jugoslavenskog odbora — nagoditi s predsjednikom Narodnog vijeća Antonom Korošcem i Gregorom Žerjavom i Melkom Čingrijom. Kako mu to nije pošlo za rukom, našao se potpuno sam nasuprot stavovima Jugoslavenskog odbora, delegacije Narodnog vijeća, predstavnika vlastite srbijanske opozicije. Uz to bilo je i pritisaka iz Pariza i Londona da do sporazuma između Jugoslavena konačno dođe, kako bi se Francuska i Velika Britanija lakše suprotstavile Italiji. Pašić je stoga priznao Narodno vijeće

³⁰ Dragoljub R. Živojinović: »Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917—1919, Beograd 1970, str. 123

zakonskom vladom Srba, Hrvata i Slovenaca iz bivše Austro-Ugarske, a pristao je i na formiranje zajedničke vlade Srbije i Države Slovenaca, Hrvata i Srba, koje time tvore novu zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca kao nedjeljivu cjelinu, prema van, ali na unutrašnjepolitičkom planu srpska vlada i Narodno vijeće nastavljaju zasebno obavljati poslove iz svog djelokruga do zasiva konstituante³¹.

Iako se činilo da je Pašićeva koncepcija o vodećoj ulozi Srbije pri ujedinjenju konačno i definitivno pobijedena, nije bilo tako. Pašić se nije lako predavao, pogotovo kad je saznao za pravo stanje u zemlji. O tome su regenta Aleksandra 9. studenoga informirali predstavnici Narodnog vijeća Laza Popović i Valerijan Pribičević, koji su u ime Vijeća zamolili pomoć u vojsci i hrani. Država Slovenaca, Hrvata i Srba nalazila se u očajnoj situaciji i privredno i politički i vojno. Mađari su počeli haraćiti po Međimurju u želji da ga priključe Mađarskoj, a Talijani su nesmetano prodirali preko demarkacijske linije. Bez vlastite vojske, Narodno vijeće nije moglo nikako biti ravnopravan partner srpskoj vladi, čija je pobjedonosna vojska — nakon oslobođenja Makedonije, Srbije i Crne Gore — nastavila prodirati i na teritorij bivše Austro-Ugarske. Jaki čovjek Narodnog vijeća Svetozar Pribičević, svjestan teškog položaja mlade države, požurivao je ujedinjenje i tražio da srpske trupe — protivno odlukama Vijeća — uđu što dublje na teritorij Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Zato su Pašić i njegov zamjenik Stojan Protić svojim ostavkama mirno mogli izazvati krizu srpske vlade i tamo minirati Ženevski sporazum³². Korošcu nakon toga nije uspjelo iznuditi od Antante da prizna Narodno vijeće kao zakonsku vladu Slovenaca, Hrvata i Srba iz bivše Austro-Ugarske, jer su saveznici na prijedlog Italije odlučili da Narodno vijeće priznaju tek nakon isteka primirja.

Zbog katastrofalne situacije u zemlji hitno ujedinjenje sa Srbijom nametalo se kao egzistencijalna nužnost, čime je sama Srbija kao spas za sve Jugoslavena izbila u prvi plan, a srbijanska, Pašićeva koncepcija o ujedinjenju kao isključiva i jedino moguća.

Vodeći ljudi Narodnog vijeća ubrzo su se mogli uvjeriti da je srbijanska strana u potpunosti svjesna svog, za ujedinjenje povoljnog, položaja i da ga namjerava maksimalno iskoristiti. O tome ih je na prilično neuvijen, jasan i pomalo grub način informirao srpski generalstabni pukovnik Dušan Simović, prilikom predaje svojih akreditiva (13. studenoga) kao novoimeni delegat srpske Vrhovne komande u Narodnom vijeću u Zagrebu. Simović je osupnutim članovima Vijeća jasno dao do znanja da je njihova država sa svojim proklamiranim granicama za Srbiju samo fikcija, jer ona nakon četverogodišnjih ratnih patnji za oslobođenje svoje braće preko Save, Dunava i Drine i jednog i pol milijuna mrtvih neće nikada dopustiti da njena braća iste (Srbi) ostanu u sastavu neke druge države, koja je k tome u ratu bila na strani neprijatelja. Srbiji — po pravu oružja, a i na osnovi primirja s Ugarskom — tvrdio je Simović — pripadaju

³¹ Bogdan Krizman: »Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države«, Zagreb, 1977, str. 163—152

³² isto, str. 152—153

Banat, Bačka, Srijem i Slavonija do linije željezničke pruge Osijek-Dakovo-Šamac, kao i cijela Bosna i Hercegovina i Dalmacija do rta Planke. Zato se odluka Vijeća o zajedništvu sa Srbijom ili o eventualnoj zasebnoj državi može odnositi samo na preostale teritorije izvan te, srpske zone³³.

I napredovanje pobjedonosne srpske vojske nedvosmisleno je ukazivalo na to da Srbija najprije želi osigurati teritorije predviđene za tzv. Veliku Srbiju tj. za »malo rješenje«, a tek nakon toga, ako bude moguće, ostvariti i »veliko rješenje«. U tome su Srbiji pomagale veoma povoljne odredbe o primirju s Madarskom, kao i ovisnost Države Slovenaca, Hrvata i Srba o srpskoj vojnoj pomoći. Upravo zahvaljujući pomoći srpske vojske i snalažljivosti njenih oficira, Talijani nisu uspjeli prijeći demarkacijsku liniju i okupirati Ljubljanu, ali im je to ipak trikom uspjelo u Rijeci³⁴.

Predstavnici srpske Vrhovne komande naročito su aktivno i uspješno agitirali za što brže ujedinjenje sa Srbijom na svim teritorijama koje je držala srpska vojska. S vojvodanskim Srbima je srpska Vrhovna komanda i srpska vlada uspjela sklopiti sporazum o »separatnom ujedinjenju sa Srbijom« bez obzira na ostale jugoslavenske krajeve. U tom smislu vodila se propaganda i u Srijemu i Bosni i Hercegovini, a u Zagrebu je vršen pritisak na Svetozara Pribičevića da požuri odluku o ujedinjenju prije povratka Trumbića i Korošca u zemlju, kako bi se spriječio njihov mogući utjecaj. Ali i bez obzira na pritiske sa strane, politička situacija u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba i sama je nalagala hitno ujedinjenje. Najviše su u tom pravcu požurivala vijeća najugroženijih krajeva: Slovenije, Istre, Hrvatskog primorja i Dalmacije. Vlada Narodnog vijeća za Dalmaciju je 16. studenoga uputila Središnjem odboru Narodnog vijeća u Zagrebu ultimativni zahtjev da se odmah, neodložno, pведу pregovori o ujedinjenju sa Srbijom, jer će se u protivnom Dalmacija samoinicijativno ujediniti sa Srbijom. Dalmatince je podržao glavni odbor Narodnog vijeća u Sarajevu i u Sloveniji, gotovo sve stranke osim Slovenske ljudske stranke (klerikalne). Na poticaj srpske Vrhovne komande počeli su zatim u Zagreb stizati zahtjevi za ujedinjenjem i iz drugih krajeva: Novih Karlovaca, Stare Pazove, Indije, Rume, Tešnja, Banja-Luke, Prnjavora i dr.

Nakon svih tih ultimativnih zahtjeva za ujedinjenjem Središnji odbor Narodnog vijeća sazvao je 23. studenoga sjednicu o prijedlogu dalmatinske vlade. Sjednica je započela burno, jer su Starčevićanci i Radićevci bili protiv odluka donesenih na brzinu, pod pritiskom i bez prethodnih konzultacija s Trumbićem i Korošcem. Radić je inzistirao na hrvatskom državnom pravu, prema kojem bi hrvatski Sabor zasebno morao odobriti ujedinjenje sa Srbijom. Radiću i Paveliću (zubaru) suprotstavili su se prvaci srpskih stranaka, većina Hrvatsko-srpske koalicije, slovenski liberali i dalmatinski predstavnici. Diskusiju, koja bi se oteгла u nedogled, prekinuo je predstavnik Dalmacije Josip Smodlaka s prijedlogom da se izabere posebni odbor koji će na temelju dotadašnjih prijedloga izraditi kompromisni prijedlog. Taj posebni odbor od 7 članova donio je za-

³³ isto, str. 180—190

³⁴ isto, str. 195—200

ključak da se izabere delegacija od 28 osoba, koja bi u Beogradu sa srpskom vladom i svim srpskim strankama u Srbiji i Crnoj Gori provela organizaciju jedinstvene države. to je prihvaćeno, a jedino je Radić bio protiv. Time su pristalice neodložnog ujedinjenja odnijele punu pobjedu. Prijedlog odbora sedmorice sadržavao je i pismene upute za delegaciju tzv. *Naputak*, u kojem se predviđa da odluku o konačnoj organizaciji buduće države treba donijeti konstituanta s dvotrećinskom većinom, da u međuvremenu vlada državom kralj Srbije i privremena zajednička vlada vodi vanjske, vojne i pomorske polove, financije i poslove pošta. Sve ostalo ostaje privremeno u kompetenciji pokrajinskih vlada.

Izabrana delegacije je 27. studenoga stigla u Beograd i odmah počela razgovore o provedbi ujedinjenja. Nakon trodnevnog dogovaranja i usaglašavanja odlučeno je da delegacija Narodnog vijeća uputi adresu regentu Aleksandru na koju će regent odgovoriti i proglasiti ujedinjenje.

U međuvremenu, dok se u Beogradu još pregovaralo, stigle su vijesti da je Velika narodna skupština u Novom Sadu 25. studenoga proglasila ispravno ujedinjenje Vojvodine sa Srbijom, a isto je izglasala i crnogorska skupština u Podgorici 26. studenoga, kao i zbacivanje dinastije Petrović s prijestolja. Tako je regentovo proglašenje ujedinjenja Srbije u ime kralja Petra I u svom odgovoru na adresu Narodnog vijeća 1. prosinca, sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, bio zadnji čin procesa jugoslavenskog ujedinjenja³⁵.

³⁵ isto, str. 201—228

Livija Kardum

**THE GENESIS OF THE YUGOSLAV IDEA AND THE MOVEMENT TOWARDS
ITS IMPLEMENTATION DURING WORLD WAR I**

Summary

World War I offered the final opportunity to the South Slavs to fulfill their national longings by crating a state common to all South Slavs, those from Austria-Hungary as well as those outside it. The way to this aim was thorny both because of the disagreements between the Yugoslavs themselves over how the unification should be effected and because of the policy of the great powers which in spite of all proclaimed principles did not consider the interests of small nations.

During the war the Yugoslavs from Austria-Hungary did not succeed in achieving international recognition and the status of an allied nation on the side of the Entente. Therefore, their territory on the Eastern coast of the Adriatic underwent, according to the wish of Italy, extremely heavy armistice conditions. In order to avoid robbery by neighbouring states, Italy and Hungary, which it could not have resisted without an army of its own, the state of the Slovenes, Croats and Serbs was forced quickly to unite with Serbia and Montenegro into one state. This resulted in far-reaching consequences in the political life of this new Yugoslav state.